

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОСВІТОЛОГІЇ

Огнев'юк В. О.,

ректор Київського університету
імені Бориса Грінченка,
доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України

НА ШЛЯХУ ДО СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО НАУКОВОГО НАПРЯМУ «ОСВІТОЛОГІЯ»

У статті проаналізовано значення освіти як сфери людинотворення; визначено основні ознаки посилення впливу освіти на рівень цивілізаційного розвитку суспільства. Обґрунтовано необхідність модернізації освіти в Україні й розвитку нового наукового напрямку цілісного дослідження сфери освіти — освітології.

Ключові слова: цивілізація, сфера освіти, цілісне вивчення освіти, освітологія, людина освічена (Homo educatus).

В історії цивілізації освіта, у найбільш широкому сенсі цього слова, є одним із найважливіших чинників її творення. Історіософське значення слова «цивілізація» передбачає його розуміння у контексті єдності історичного процесу, сукупності матеріально-технічних, науково-технологічних і духовних досягнень людства. Філософ та історик Единбурзького університету Адам Фергюсон, який першим ввів у науковий ужиток поняття «цивілізація», розумів під ним певну стадію у розвитку людського суспільства — наявність суспільних класів, міст, письменності. Поняття «письменність», що використовувалося у XVIII ст., тотожне сучасному розумінню «освіченість». Відтак парадигма цивілізаційного розвитку Фергюсона передбачала нерозривний зв'язок розвитку суспільства з рівнем освіченості людини та високим рівнем її культури. Таку закономірність добре розуміли філософи освіти ХХ ст. Зокрема, відомий український педагог радянського періоду В. Сухомлинський вважав, що: «Освіченість, яку ми даємо молодому поколінню, вимагає... великої людської культури» [6, 203]. Цивілізація ж приростає культурою, але парадокс полягає в тому, що, будучи складовою культурі, сучасна

освіта водночас є і її способом існування, оскільки надбання культури не змогли б зберігатися та передаватися у спадок майбутнім поколінням, якби не існувало створеного суспільством інституту освіти. Загалом розуміння сутності освіти є невіддільним від сутності людини, поява людини та освіти взаємозумовлені: людина створила освіту, а освіта творила людину.

Ідея освіти є найбільш давньою та продуктивною ідеєю людини, вона невіддільна від людської сутності, оскільки людина, за Аристотелем, — це жива істота, яка має *logos*. Грецькому слову «logos» властива полісемія, що передбачає широкі смислові значення та різноманітні способи вживання. Для розкриття сутності людини Аристотель обрав одне з найбільш багатозначних слів, що розкриває людську сутність через мову, розум, мислення, прагнення до знання, мораль та пошук смислу майбутнього, адже «тільки людині дано *logos*, щоб відкрити одна одній, що корисне, а що шкідливе, що справедливе, а що ні, що є добро і зло». Аналізуючи висловлювання Аристотеля, видатний мислитель другої половини ХХ ст., яскравий представник «філософської герменевтики» Г.-Г. Гадамер вважав, що визначення людини, яке дав

Аристотель, «здавна забезпечувало феноменові мови в роздумах про суть людини привілейоване місце» [1, 133].

За своєю сутністю людина є розумною істотою, яка потенційно наділена здібностями до мовлення, пізнання світу, вияву духовності, але ці здібності виявляються лише за умов, що сприяють розкриттю генетично закладеного потенціалу. Визначальною умовою цього процесу є життя у суспільстві, оскільки людина, як істота суспільна, відтворюється у процесі міжлюдської взаємодії. Така взаємодія відбувається у різних формах, а її наслідком завжди є фізичний, психічний, інтелектуальний та духовний розвиток особистості, що у сукупності називаємо *освітою*, маючи на увазі освіту як результат. Власне ідея освіти виходить з потреби цивілізаційного самовідтворення людини. Первісна сім'я, здійснюючи залучення своїх новонароджених членів до різних форм життєдіяльності, не усвідомлюючи усього значення цього процесу, сформувала засади розвитку феномену освіти.

Відтак освіту слід розглядати, насамперед, як сферу людинотворення, проектування майбутнього людини, як інститут соціалізації, інтелектуалізації та розвитку людини, введення її у сакральну-духовний вимір людського життя, а також як механізм гармонізації суспільної свідомості та здатності людини до сприйняття цивілізаційних змін. Швидкозмінність і швидкоплинність глобальних процесів суспільного розвитку висувають освіту на одне з пріоритетних місць у державній політиці кожної країни, надають їй статусу гаранта незалежності й національної безпеки, рушійної сили динамічного розвитку економіки та сукупного інтелекту нації. Луї Пастер вже у ХІХ ст. наголошував, що серед усіх народів першим завжди буде той, що випередить інші у сфері думки і розумової діяльності. Двадцять століття повністю підтвердило цю тезу відомого дослідника, адже у минулому столітті:

— набуття освіти стало обов'язковою вимогою суспільства до кожного громадянина: від обов'язкової початкової освіти — до концепції освіти упродовж життя;

— зріс рівень інтелектуалізації праці та економіки;

— освіта стала важливим чинником боротьби із бідністю та забезпечення рівних стартових можливостей;

— успішність людини у суспільстві переважною мірою стала визначатися рівнем її освіти;

— посилилася взаємозалежність між розвитком суспільства і розвитком освіти;

— глобалізація посилила чинники комунікації та взаємозв'язків, що зумовило нову роль освіти як інтегратора світової спільноти;

— освітню політику віднесли до найважливіших державних пріоритетів;

— освіта розглядається як невід'ємна складова національної безпеки держави;

— освіта належить до найважливіших чинників у системі цінностей сталого людського розвитку та переходу до інноваційної економічної моделі.

Аналіз місця України у контексті відповідності освітньої системи вимогам інноваційних суспільних змін свідчить про те, що наша держава значно відстає за цим показником від розвинених країн. Зокрема, за рівнем сприйняття інновацій спостерігається відставання України на 1,2 бала порівняно зі США, 1,4 бала — з Фінляндією, 1,5 бала — із Сінгапуром. Крім того, Україна, як одна з 26 країн з «перехідною економікою», належить до аутсайдерів цієї групи.

Основними причинами такого стану є:

— невідповідність проголошених пріоритетів та засобів їх досягнення;

— непослідовність освітньої політики;

— неефективне управління та використання наявних ресурсів;

— розрив між наукою та практикою.

Цілком очевидно, що без докорінної модернізації освіти в Україні ми не можемо вести мови про цивілізаційний поступ нашої держави, відтак вироблення сучасної, науково обґрунтованої стратегії розвитку освіти — одне з найважливіших завдань українського суспільства. З одного боку, це вимагає нових дослідницьких підходів до осмислення сутності сучасної освіти, як сфери зі складною внутрішньою ієрархією різних нелінійних систем, здатних до самоорганізації, а з іншого — експлікації науково-теоретичних узагальнень у практичну діяльність навчальних закладів та установ освіти.

Модернізація сучасної освіти є закономірною потребою, пов'язаною із необхідністю зміни освітньої моделі, яка сформувалася в умовах індустріальної культури і вступила у протиріччя з культурними реаліями постіндустріального суспільства, що виокремлює проблему взаємної зумовленості розвитку освіти і суспільства. Удосконалення в будь-якій сфері, зважаючи на нові історичні умови, у тому числі й у сфері освіти, починаються з продукування нових філософських ідей, формування прообразів нової культури. Разом з тим, варто звернути увагу на те, що нові ідеї, задовго до їх проникнення у широкий суспільний загал, формуються у процесі навчання і виховання. Навчальний процес, осо-

бливо той, що супроводжується креативною діяльністю, спонукає до появи нових ідей. Проте вироблення нових філософських концепцій є результатом тривалого наукового пошуку. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку цей пошук увінчався філософією і культурою пост-модерну. У контексті цієї філософії і культури ідея модернізації сучасної освіти спрямована не тільки на оновлення змісту, форм і методів освітньої діяльності, а, насамперед, на розуміння сутності сучасної освіти як цілісного суспільного феномену, що має вплив на всі складові суспільного життя і є внутрішньою спонукою розвитку суспільства.

Упродовж останніх десятиліть розвиток освіти став об'єктом спеціальних досліджень різних галузей знання. Здійснюються всебічні системні дослідження сфери освіти на основі інтеграції та поєднання зусиль різних наук, спрямованих на прогнозування розвитку освіти не тільки на найближчу, а й на далеку перспективу.

Якщо проаналізувати внесок сучасної філософії освіти, педагогіки й психології у дослідження сфери освіти, то можна стверджувати, що здійснювані філософією освіти дослідження піднесли ідею освіти до рівня вселюдського феномену, а педагогіка з психологією, розкриваючи закономірності навчання, виховання, розвитку й соціалізації людини, піднесли особистість до найвищої суспільної цінності. Разом з тим, ні предмет філософії освіти, ні предмет педагогіки, який на сьогоднішній день є дуже розлогим, не можуть охопити всю складну архітектоніку сфери освіти, врахувати її багатомірність та синергетичність розвитку. І. Пригожин, «аналізуючи стан освіти в цілому», писав, що «в ньому панує фрагментарність, немає того синтетичного підходу, який пов'язує різні науки» [5]. Тим самим, на думку В. Лутая, він убачав головний недолік і освіти, і науки в розривах між їхніми основними елементами [3, 33-35].

І справді, нині бракує досліджень, у рамках яких сфера освіти вивчалася б цілісно у сукупності усіх чинників, що мають на неї вплив. З цієї причини в ряді країн світу, починаючи із середини ХХ ст., розвивається новий науковий напрям *едукологія* (*educology*). Як вказує у своєму дослідженні О. Кузьменко (див. с. 15–18 збірника), вперше науковий сенс поняттю «едукологія» («*educology*») було розгорнуто у праці Массіа Елізабет Штайнер «Логіка навчання і едукологія» (1964), що і дало поштовх розвитку нового наукового напрямку.

Усвідомлення науковою спільнотою потреби комплексного підходу до вивчення освіти під-

штовхнуло російських науковців до розробки власних концепцій едукології, або «образованиеведения». На думку А. І. Субетто, лише інтегрований підхід дозволить едукології сформуватися як науці, що «розкриває направленість у сторону набуття нею функції важливого цивілізаційного механізму розвитку, що відповідає за випереджальний розвиток якості людей, якості суспільного інтелекту і якості самих освітніх систем у суспільстві» [7].

Проте, як це часто буває, ідея хоч і знайшла своїх послідовників, але загальної концепції «едукології» вироблено не було.

В Україні ідея такого наукового напрямку, що базується на інтеграції ряду наук, з'явилася у 1995 р. і дістала назву «освітологія» [4, 10]. На думку психолога А. Фурмана, цей термін «вдало розвиває краєц національно-культурну традицію українства, ... збагачує його ... мовленнєвий етикет» [8, 5]. За А. Фурманом, освітологія, як суспільно-гуманітарна наука, має розв'язати суперечність між формальною і неформальною освітами. Дослідження у межах освітології, які проводить його авторська наукова школа, спрямовані на розробку теорії освітньої діяльності, вітакультурної методології, інноваційної ортехнології модульно-розвивального навчання та масового соціально-психологічного експерименту.

На потребі всебічного підходу до вивчення освіти наголошує Президент НАПН України В. Г. Кремень: «Освіта в цілому — зазначає він, — це поле комплексних досліджень, міждисциплінарного підходу й системного аналізу, оскільки вона є "системним" об'єктом» (2, 561).

Спираючись на цю думку, вважаємо, що освітологія має формуватися як наука, що розкриває спрямованість еволюції самого інституту освіти у напрямі набуття ним функції важливого цивілізаційного механізму розвитку, відповідального за випереджальне формування якостей людини, суспільного інтелекту і якості самих освітніх систем.

Необхідність розвитку освітології в Україні підсилюється двома групами чинників. Перша з них відображена посиленням впливу освіти на рівень цивілізаційного розвитку суспільства, зокрема українського, у ХХ ст., що приводився вище.

Друга група становить собою чинники-наслідки, які розкривають вплив сучасного стану розвитку цивілізації на освіту. До них відносимо:

— необхідність розмежування та окреслення поля наукових досліджень між філософією освіти, педагогікою та іншими науками;

— потребу осягнення наукового спадку представників різних галузей наукових знань та гро-

мадсько-політичних діячів про освіту, як особливу сферу людської діяльності і суспільний інститут, що виокремлює науку про освіту як самостійну галузь знання;

— врахування переходу до масової освіти, не тільки загальної середньої, а й вищої;

— продукування актуальної освітньої політики, принципів та стратегічних напрямів її розвитку;

— зародження нових економічних механізмів освіти в самій сфері освіти.

Розгортаючи дослідження з освітології, ми дійшли висновку про те, що освітологія, як науковий напрям, повинна обґрунтувати свій науковий інструментарій з урахуванням здобутків філософії освіти, педагогіки, психології, соціології, історії та інших дотичних до сфери освіти наук.

Освітологія покликана зосередитися на дослідженні сучасної освіти як цілісного суспільного феномену, чинниках, що впливають на її розвиток та зумовлюють вплив освіти на розвиток сучасної цивілізації як цивілізації освіти й науки, цивілізації людини нового еволюційного рівня — людини освіченої (Homo educatus).

Проростаючи з філософії освіти та педагогіки, вбираючи у себе надбання психології, соціології та культурології, а також інших дотичних до сфери освіти наук, освітологія покликана досліджувати освіту всебічно, зважаючи на процес її динамічного розвитку (схема 1). Але на відміну від педагогіки, яка досліджує освіту як процес, та філософії освіти, яка досліджує освіту як ідею, освітологія має формуватися як наука, що досліджує освіту як сферу зі складною структурою самоорганізованих систем.

Відтак об'єктом дослідження освітології є сама сфера освіти, а предметом — доміанти розвитку освіти на даному етапі людської цивілізації та особливості функціонування наявних систем та підсистем освіти.

Ми вважаємо, що розвиток освітології, як самостійної науки, потребує розв'язання наступних завдань:

— цілісне дослідження сфери освіти у різних площинах, вимірах, співвідношеннях та взаємозв'язках з метою виявлення закономірностей і тенденцій її розвитку;

— аналізування процесів, що відбувалися, відбуваються і будуть відбуватися в освіті з метою виявлення «точок біфуркації» та найбільш важливих чинників впливу на освіту з метою футурологічного прогнозування;

— опис та співставлення різних освітніх систем з метою виділення загальних характеристик та притаманних їм особливостей;

— прогнозування розвитку освіти, аналіз і вироблення принципів освітньої політики;

— окреслення категорій наукового апарату;

— розвиток методологічної бази для фундаментальних та прикладних досліджень у сфері освіти.

Розуміючи, що у XXI ст. роль освіти у житті сучасної цивілізації стала визначальною, філософія та освітологія мають звернути увагу на процес еволюційного формування людини нового типу — Homo educatus (людини освіченої). Поява Homo educatus — це, насамперед, результат інтелектуально-духовного розвитку сучасної людини, що вирізняє її від попередників у еволюційному ряді. Звісно, що це не виключає впливу природних, біологічних та соціальних чинників, але чинники інтелектуально-духовного змісту у появі Homo educatus є визначальними. До найбільш важливих із них варто віднести:

— усвідомлення біологічно-духовної сутності людини;

— розгортання процесу пізнання через самопізнання;

Схема 1

— володіння системними знаннями про цілісність та єдність світу;

— вироблення системи цінностей, на основі якої розгортається власна світоглядна та життєва позиція;

— розуміння своєї відповідальності за світову гармонію.

Особлива місія *Homo educatus* полягає в тому, що людина освічена покликана гармонізувати своє буття з буттям світу, що вигідно відрізняє її від *Homo sapiens*.

У різні часи освіта концептуально розумілася по-різному, відтак науковцям на рубежі ХХ—ХХІ ст. необхідно переосмислити феномен сучасної освіти, той величезний потенціал, який несе освіта для людини сталого розвитку суспільства. Як ми знаємо, Указом Президента України В. Ф. Януковича «Про заходи щодо за-

безпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» 2011 рік проголошено Роком освіти та інформаційного суспільства, що іще раз засвідчує сталу усвідомленість значення освіти для розвитку українського суспільства. Відтак, вироблення стратегії досліджень з освітології може стати адекватним доробком у Рік освіти. Така стратегія покликана врахувати сучасні демографічні процеси, ситуацію на ринку праці, ті зміни, що відбулися й відбуваються у самій системі освіти, та чинники, які впливають на її розвиток.

За влучним висловом Г. Уельса, кожної миті саме освіта визначає результат змагання між цивілізацією та катастрофою! А наша діяльність може стати запорукою цивілізаційного поступу України та гідним внеском у розвиток сучасної цивілізації, як цивілізації *Homo educatus*.

ДЖЕРЕЛА

1. Гадамер Ганс-Георг. Істина і метод : пер. з нім. / Ганс-Георг Гадамер. — К. : Юніверс, 2000. — Т. II : Герменевтика II: Доповнення і покажчики. — 478 с. — С. 133.
2. Кремень В. Філософія національної ідеї. Людина, Освіта. Соціум / В. Кремень. — К. : Грамота, 2007. — 576 с.
3. Лутай В. Розробка сучасної філософії освіти на засадах синергетики / В. Лутай // Вища освіта України. — 2009. — № 1. — С. 33-35.
4. Огнев'юк В. О. Актуальні проблеми виховання дітей та молоді в сучасних умовах / В. О. Огнев'юк // Виховуємо громадянина. — К., 1995. — С. 10.
5. Пригожин И. Делать не физику бога, а физику человека / И. Пригожин // Известия. — 1993. — 24 июля.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 1. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. школа, 1976. — С. 203.
7. Субетто А. И. Принцип, законы и структура науки об образовании образованиеведения. Императив Неклассического синтеза [Электронный ресурс] / А. И. Субетто // Академия Тринитаризма. — 2003. — Режим доступа : <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0016/001a/00160053.htm>
8. Фурман А. Освітологія як синтетична наукова дисципліна: проблема завдань, предмету, об'єкта, методу / А. Фурман // Вітакультурний млин. Методологічний альманах. — 2006. — Модуль 3. — С. 5.

В статье проанализировано значение образования как сферы человекотворения; определены основные признаки усиления влияния образования на уровень цивилизационного развития общества. Обоснованы необходимость модернизации образования в Украине и развития научного направления целостного исследования сферы образования — «освітології».

Ключевые слова: цивилизация, сфера образования, целостное изучение образования, «освітологія», человек образованный (*Homo educatus*).

In the article the significance of education as the sphere of "man creation" is analyzed; the main signs of the influence of education on the level of civilizational development of the society are distinguished. The necessity of modernization of education in Ukraine and the development of the scientific direction of the integral study of the educational sphere — «освітологія» are substantiated.

Key words: civilization, the sphere of education, an integral study of education, «освітологія», educated Man (*Homo educatus*).